

Egyház és vallásosság a 21.században

Mikonya György

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Tanszék

A tanulmány bevezető része az európai vallásfejlődési irányok legfontosabb csoportjait vázolja fel. A szekularizációs jelenség a 21. század meghatározó történése, ennek tényszerű statisztikai adatokkal történő igazolása fontos kiindulópont minden további értelmezéshez. Legalább ilyen fontos a vallás és a hit többféle definíciójának megismerése. A keresztény pedagógiák ismertetése terén – területi okokból – szűkítésre és vázlatosságra van szükség. Ennek részeként a katolikus pedagógia terén sor került XVI. Benedek és Ferenc pápa néhány gondolatának ismertetésére. A református pedagógia keretében a protestáns értékrendszer tartalmi elemeiről lehet tájékozódni. Az evangélikus pedagógia egyes elemei pedig egy iskola példáján keresztül szemléltethetők. A tanulmányt az erkölcsstan oktatásával kapcsolatos fejlesztések, módszertani megoldások, problémák és dilemmák bemutatása zárja.

Kulcsszavak: *vallásfejlődési irányok Európában, szekularizáció, a vallás és a hit definíciói, keresztény pedagógiák (katolikus, református, evangélikus), az erkölcsstan oktatása*

Bevezetés – európai körkép

Az egyházak és a társadalom, illetve az állam viszonyát vizsgálva és leszűkítve azt az európai térségre a következő fontosabb fejlődési irányok különíthetők el. A felosztást David Martin nyomán Tomka Béla aktualizálta (Tomka, 2009. 471–477. o.). E szerint az *első csoportba* a protestantizmus által uralt országok tartoznak. Ilyen Nagy-Britannia és a skandináv országok. A protestantizmus alapvető elve az, hogy a hívek vallási és politikai kérdésekben lelkiismeretüktől vezérelve cselekszenek. Ez érthetően a liberális hagyományú és berendezkedésű társadalmakban érvényesül a leginkább. Fontos elv az is, hogy az egyházaknak, mint intézményeknek tartózkodniuk kell az állami életben a dominanciára törekvéstől. Ennek és sok más hatásnak köszönhetően az említett protestáns országokban az egyházak nem kerültek a társadalmi konfliktusok középpontjába, itt a szekularizáció is visszafogottabb, a vallásosság pedig alapvetően az egyének magánügye maradt. Valamennyire mások a körülmények a *második csoportba* tartozó országokban, ahol a protestáns többség mellett egy aktív katolikus kisebbség is él. Ilyen Hollandia, Svájc és Németország. Az idők során itt megváltoztak a felekezeti viszonyok a katolikusok javára, de a protestáns minták tartós jelenléte nem marad következmények nélkül és egyfajta kompromisszumként saját különálló, a tolerancia elvének tiszteletben tartására törekvő intézményrendszer jött létre. Az állam és az egyházak kapcsolatának alakulásában az adott történelmi körülményektől függően többféle minta bontakozott ki. Ebben sokféle tényező került elő: ilyenek az állam vallási felekezeteket megosztó rendelkezései; a felekezetek társadalmi elithez való viszonya; a jövedelem szempontjából kiszolgáltatottabb néprétegek így a munkásság és a parasztság hitéleti aktivitásának eltérő megnyilvánulási lehetőségei, és jelen van a vallások közötti rivalizálás is. A *harmadik csoportba* a túlnyomóan katolikus országok tartoznak, amilyen Franciaország, Olaszország, Ausztria, Spanyolország, Portugália és Írország. Ezekben az országokban az egyház fontos vonatkoztatási pont. Sokan ehhez viszonyítva vettek részt a politikai küzdelmekben. Itt a politikai döntések során a túlnyomó többség nem a kompromisszumos, hanem a szembenállás felé vezet

utat választotta. Ennek következményei a radikális szembenálláshoz vezető szakadások, küzdelmek állandósulása. Ennek egyik oldalán a szélsőséges egyházellenesség, a másik oldalán a katolikus egyház védekező vagy éppenséggel offenzív magatartása tapasztalható. E folyamat történelmi megnyilvánulása Franciaországban az oktatás körüli konfliktusok kibontakozása; Olaszországban az olasz egység kérdése; Ausztriában a szociáldemokraták és keresztényszocialisták szembenállása; Spanyolországban a súlyos veszteségekkel és radikalizálódással járó polgárháború. A *negyedik csoportba* a kelet-, közép- és délkelet-európai volt szocialista országok tartoznak. Ezekben az országokban szovjet mintára erősen korlátozták a vallásos életet és az egyházak működését. Az egyházak tevékenységét vagyonuk államosításával eleve szűk térre korlátozták, amit változatos adminisztratív intézkedések sorozatával értek el, beleértve a tisztségviselők kinevezéséről történő egyeztetés megkövetelésétől egészen a titkosszolgálati eszközök és a nyílt kényszerítés, üldözés alkalmazásáig terjedő módszereket. A vallásos hit visszaszorítására sokféle kényszerintézkedést vezettek be. Folyamatos törekvés érvényesült a mindennapi életet stabilizáló vallási-egyházi szertartások – keresztelés, első áldozás, bérmálás - konfirmáció, házasságkötés, temetés – világi formáinak elterjesztésére. Az egyházi ünnepek helyett állami ünnepek tartását vezették be. Az ehhez kapcsolódó munkaszüneti napokat változatos formában alakították ki. Egy időben a Karácsony, a Húsvét, a Pünkösd ünneplését is nehezítették. Az állam és az egyházak viszonyában időben és országonként is többféle periódus figyelhető meg. Az 1950-es évek erőszakos és kíméletlen üldözésétől a visszafogottabb 1980-as évekig. Egészen eltérő viszonyok alakultak ki az evangélikus dominanciájú egykori NDK-ban és a katolikus Lengyelországban. Magyarország helyzete is sajátos, olyan tekintetben, hogy a határon túlra szakadt magyarok összetartozásának fenntartásában az egyházak különösen fontos szerepet kaptak.

A vallásosság mellett óhatatlanul figyelmet érdemel a *szekularizáció* problémája. A 2008-as European Values Study eredményei alapján négy európaiból három mondja magát vallásosnak, minden második európai pedig hetente legalább egyszer imádkozik vagy medítál. Az Encyclopédia Britannica 2010-es adatai szerint jelenleg a világ lakosságának mintegy 2%-a mondja magát ateistának és 9,6% nem vallásosnak, a maradék 88,4% pedig valamilyen módon vallásosnak tekinti magát. Az európai lakosság 20. század végi vallásos beállítódásairól többféle értékelés ismeretes a szakirodalomban. Az egyik szerint a vallás és az egyház mint intézmény ugyan veszített népszerűségéből, de a hit maga nem, vagyis széles körben jelen van a hit, de egyházhoz tartozás nélküli állapot formájában. Magyarországon a legutóbbi 2011-es népszámlálás adatai szerint 1,8 millió fő vallotta magát vallási közösséghez nem tartozónak és 2,7 millió fő nem akart a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdésre válaszolni. Mások a szekularizációs jelenséggel kapcsolatban azt az álláspontot képviselik, hogy a vallásos közösséghez tartozás érzése bizonyosan tartósan fennmaradt a lakosság széles körében, de ugyanakkor az egyházi tanítások befolyása a mindennapi életre jelentősen csökkent és ezáltal - az egyházhoz tartozás hit nélkül – sajátos állapota jött létre (Tomka, 2009. 484. o.). Ezen az állásponton van Thomas Luckmann is, szerinte a szekularizáció kizárólag a vallási hanyatlás, vagyis egyfelől az isteni törvények szerinti életvitel, másfelől pedig a vallási intézmények egyének feletti befolyásának gyengülése értelmében rögzül a társadalmi diszkurzusokban. (idézve In: Tóth, 2015. 347. o.) Ezzel együtt Luckmann arra is utal, hogy a vallás a modern társadalmakban sem veszíti el funkcióját. Die unsichtbare Religion (A láthatatlan vallás) című könyvében három tanulmányban fejti ki erre vonatkozó nézeteit, ezek témája: a vallás funkciója; a szekularizáció és a vallás kapcsolata valamint a vallásosság új formáiról való értekezés (Luckmann, 1991).

Kiinduló tételek – definíciók a vallásra és a hitre vonatkozóan

A gyakorlatias szemléletű pietista Spener a felvilágosodás idején úgy véli „a vallás tanításának célja az kell legyen, hogy belőlünk *más* embereket faragjon ... jobbakat ...” (idézve In: *Kant*, 1997. 390. o.) Kant definíciója szerint „A vallás nem bizonyos – isteni kinyilatkoztatásnak tekintett – tanítások foglalata (azt ugyanis teológiának nevezik), hanem – isteni *parancsolatként* fölfogott – kötelességeinkké (és alanyilag nézvést, a maximáé még, hogy parancsolatokként engedelmeskedjünk nekik)” (*Kant*, 1997. 369. o.). Funkcióját tekintve pedig a „Vallás az a hit, amelyik Isten imádásának *lényegét* az ember moralitásában látja: pogányság az, amelyik nem így tesz: vagy mert belőle egy természetfölötti és morális lény fogalma hibádzik ..., vagy mert nem az erkölcsileg helyes életvitelt szorgalmazó érzületet teszi meg a vallás a fő alkatelemének, hanem valami mást, olyasmit, ami a vallásban éppen, hogy lényegtelen ...” (*Kant*, 1997. 384. o.).

A szociológus Durkheim elgondolásában a vallás „Szent dolgokra vonatkozó hitek és gyakorlatok rendszere, amely összes hívét az Egyháznak nevezett erkölcsi közösségben egyesíti” (Idézve In: *Diamond*, 2013. 270. o.). A pragmatista filozófus William James felfogásában pedig „A vallás a lehető legszélesebb és legáltalánosabb értelemben ... abból a hitből áll, hogy létezik egy láthatatlan rend, és hogy számunkra a legfőbb jó az ahhoz való harmonikus igazodás” (Idézve In: *Diamond*, 2013. 270. o.). A történész Paul Johnson Szókratészről szóló művében úgy véli, hogy a „... a civilizációt és a barbárságot elválasztó határvonalat módszeres erkölcsi neveléssel lehet megszilárdítani.” Ebben a folyamatban pedig „a vallás legrosszabb esetben ártalmatlan, legjobb esetben pedig a feszültséget csökkentő és a rendet erősítő tényező a társadalomban. Továbbá vigaszt nyújt a nehéz körülmények között élőknek” (*Johnson*, 2014. 9., 115. o.).

A vallás lényege a hit, ami nem más mint „szilárd bizalom abban, amit remélünk, meggyőződés arról, amit nem látunk” (*Biblia*, Zsid 11,1) avagy Luther szerint „ a hit Istenbe vetett bizalom”. Tudjuk, hogy a valláshoz, a transzcendenshez való viszony társadalmunkban szigorúan magánügy, de ennek következményei sokfélék lehetnek. A hit és annak intézményi artikulálódása (egyház) két különböző dolog. A hit jegyében – a történelem tanúsága szerint – sokféle történés realizálódott. Amikor a politika meg akar osztani egy népet, akkor gyakran előfordul, hogy nemzeti, nyelvi és vallási, valamint gazdasági konfliktusokat gerjeszt. A vallás és közvetve az egyház egyik legfontosabb feladata a mindennapi élet szervezése szempontjából a remény fenntartása. A továbbiakban a vallás-egyház-hit témát erősen leszűkítve kifejezetten a pedagógiai vonatkozásokra koncentrálni igyekszem megközelíteni.

A keresztény pedagógia

A keresztény pedagógia egészen biztosan sokkal tágabb tartalmú, mintha azt csak a hitoktatásra korlátoznánk. Egészen biztos az is, hogy ennek művelése nem csak klerikusok, papok, lelkészek, szerzetesek privilégiuma. Pedagógusnak lenni ebben a szellemiségben leginkább lehetőség, meghívás és ennek egyik legfontosabb kritériuma a példamutatás, a pedagógus hiteles keresztény élete. Ilyen értelemben rögtön felmerülhet a világnézeti semlegesség értelmezésének kérdése. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel az újtó szándékú kutató-pedagógus Nagy József véleménye:

„Miótán Magyarországon az állam által kötelezően előírt világnézeti nevelés megszűnt, két választás lehetősége alakult ki: valamely világnézet mellett egységesen el nem kötelezett (tévesen semlegesnek nevezett) nevelés az iskolák túlnyomó többségében, valamint világnézeti nevelés az egyházi iskolákban és a vallásoktatás keretében. Mint

minden leegyszerűsítő alternatíva, ez is súlyos következményekkel jár. A „világnézetileg el nem kötelezett” iskola ma nem segíti kellően elő a világtudat kialakulását. Ezzel szemben az egyedül üdvözítő, rivalizáló eszmék, ideológiák, világnézetek alapján (még a pozitív világnézetek esetén is) beszűkült, előítéletes, szélsőséges esetben rögeszmés tudatú személyiségek jöhetnek létre, mint a legkülönbözőbb jellegű és mértékű konfliktusok forrásai, ön-és közveszélyes életmódok megtestesítői.

Fölmerül a kérdés, hogy amennyiben az önkormányzati iskolák nem kötelezhetik el magukat egy bizonyos világnézet mellett, hogyan segítheti az iskolai nevelés a világtudat fejlődését. Sőt, az is kérdés, hogy az iskolának egyáltalán feladata-e a világtudat (és az én-tudat) fejlődésének segítése. Ha igen, a kérdés az, hogy miben áll ez a feladat. Ennek a kérdésnek a megválaszolása érdekében tegyünk különbséget általános és sajátos világtudat között. Az általános értelemben vett világtudat a sajátos világtudatok átfogó közös alapja, amelyre sajátos világnézeteknek, ideológiáknak megfelelő vagy önállóan kialakított világtudatok épülhetnek rá, illetve a sajátos perszonális világnézetbe párhuzamosan vagy utólag beépülhet az általános világtudat. Az általános világtudat léte csökkentheti a beszűkült, rögeszmés személyiségek kialakulását, alapul szolgálhat az egzisztenciális jelentőségű döntésekhez, a viselkedés szabályozásához. ...” (Nagy, 2010. 144. o.).

Tehát értéksemleges oktatás csak a hitelesség rovására végezhető, a pedagógus nem tekinthet el értékrendszerének megvallásától, de ebben fontos helye kell, hogy legyen a toleranciának, a másság elfogadásának. Az állami fenntartású oktatási intézmények az értékek és világnézeti megközelítések sorát lehetőségként kínálják fel az alapértékek következetes tiszteletben tartásával és betartásuk megkövetelésével. A már korábban idézett Nagy József ezt így látja:

„A mai nevelés egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy a felnövekvő generációk többségében nem alakul ki a magasabb intellektuális fejlettségnek megfelelő szilárd pozitív perszonális világtudat. Ha ez így van, akkor alapvető feladat a világtudat kialakulásának segítése. Csakhogy nagyon sokfajta sajátos világtudat létezik, sőt minden ember világtudata sajátos, rendszerint valamely ismert világmagyarázat, ideológia, világnézet, eszme, vallás egyedi változata” (Nagy, 2010. 144. o.).

A továbbiakban a történeti egyházak szerinti felosztásban vázolom az egyes felekezetek néhány jellegzetességét. A pedagógiai megközelítés szükségessé tenné az óvodai, az alapfokú, a középfokú és a felsőfokú oktatás megkülönböztetését, de ettől terjedelmi okokból el kell tekintenem és jelen esetben főleg a kora gyermekkori nevelésre vonatkozó részeket említek. Ezzel együtt fontos tudni, hogy az 1989 utáni időszakban minden egyház kiépítette felmenő rendszerben a maga teljes oktatási rendszerét, intézményi szinten az óvodától egészen az egyetemig. Létrehozták saját pedagógiai intézeteiket, ezek honlapjai naprakészen tájékoztatnak az aktuális eseményekről és igényes módszertani segítséget nyújtanak az érdeklődők számára. A rendszer teljességét szolgálják az újra indult vagy frissen alapított pedagógiai folyóiratok, amilyen a Katolikus Pedagógia, a Protestáns Szemle, a Magyar Református Nevelés, az Evangélikus Iskola.

A *katolikus egyház* pedagógiai kultúrája évezredekre nyúlik vissza és az emberi kultúra fejlődésének meghatározó tényezője. Ennek részeként vannak ugyan egyházi törvények, ám a sajátos értelmezést igénylő oktatási szabályok gyakran csak közvetve és elszórtan jelennek meg. Természetesen katolikus szemléletű pedagógiai munkák nagy számban keletkeztek az idők során. Magyar szempontból kiemelkedik ezek közül Marczell Mihály munkássága. A bontakozó élet sorozatban megjelent *A nevelés művészete* című monográfiájában az adott kor (1935) legjobb szaktudományos eredményeit integrálva mutatja be 0-6 éves korig a kisgyermek (11–55. o.) és az elemi iskolások nevelésének módszereit (Marczell, 1935).

A katolikus szellemiségű nevelés általános irányelveit illetően mértékadónak tekinthetők a zsinatok és a pápák rendelkezései. A nagy jelentőségű II. Vatikáni zsinat döntéseinek értelmezése, feldolgozása és gyakorlatba történő átültetése kihívás és hosszan tartó feladat a katolikus egyház hívei számára. Ez a zsinat határozott visszatérési kísérlet az evangélium üzenetéhez. Ennek pedagógiai szempontból kiemelt mozzanata az emberszeretet és közösségi lelkiesség gondolata, valamint az adás kultúrájának középpontba helyezése. A zsinati döntések nyomán elvárás a hívektől az elmélkedés és töretlen aktivitás mindennapos gyakorlása. A pedagógusoknak kiemelt szerepük van ennek szervezésében, munkájukat pedig apostoli küldetesként célszerű végezniük.

A következőkben XVI. Benedek és Ferenc pápa néhány gondolatát idézem. XVI. Benedek pápa 2008. április 17-i beszédében, amit az USA katolikus felsőoktatási intézményeinek oktatóihoz és alkalmazottaihoz intézett így fogalmazott:

„A nevelés az Egyház küldetésének az Örömhír terjesztésének része. ... Az Egyház összes tevékenysége abból a meggyőződésből ered, hogy ő hordozza azt a küldetést, amely kezdeténél maga Isten áll: jóságában és bölcsességében. Isten úgy határozott, hogy kinyilatkoztatja magát nekünk és megismertette velünk akaratának rejtett titkait... Isten vágya, hogy megismerjük és minden emberi lény veleszületett vágya, hogy megismerje az igazságot (*Katolikus Pedagógia*, 2010/1. 10. o.).

A felsőoktatásra vonatkozóan a korábbi pápa részletezően foglalkozik az akadémiai szabadság értelmezésével:

„Az egyetemi katolikus kollégiumok kari tagjai iránt szeretném megerősíteni az akadémiai szabadság nagy értékét. E szabadság szempontjából hivatottak vagytok az igazság keresésére mindenhol, akárhová vezet a valóság figyelmes elemzése. Mégis érdemes megemlíteni azt is, hogy minden hivatkozás az akadémiai szabadság elvére azon álláspontok igazolására, amelyek ellentmondanak a vallásnak és az Egyház tanításának árthat, sőt elárulhatja az egyetem személyazonosságát és küldetését” (*Katolikus Pedagógia*, 2010/1. 14–15. o.).

Ferenc pápa Az evangélium öröme című apostoli buzdításában a következő helyzetképet vázolja: „...napjainkban számtalan jele van az Isten, az élet végső értelme utáni szomjúságnak. Ezek a jelek gyakran burkolt vagy negatív formában nyilvánulnak meg. A sivatagban főként olyan hívő emberekre van szükség, akik saját életükkel mutatják meg az Ígéret földje felé vezető utat, és így ébren tartják a reményt. Mindenesetre ilyen körülmények között arra vagyunk hivatva, hogy amfora-emberek legyünk: adjunk inni másoknak. Olykor az amfora súlyos keresztté válik, de az Úr éppen a keresztben átszűrva lett számunkra az élő víz forrása. Ne hagyjuk, hogy elrabolják tőlünk a reményt!” (*Ferenc pápa buzdítása*, 2013. 86. o.)

Egy másik nyilatkozatában – *A nevelés igen súlyos küldetéséről* címmel – Ferenc pápa felhívja a figyelmet arra, hogy a fejlődésnek a társadalom hasznát kell szolgálnia, ennek középpontjában az érintett személyek, az individuumok állnak és működési terük közösségi vetületben értelmezhető. A pápai útmutatás a megkövetelés helyett a meghívás gesztusának gyakorlását javasolja. Ferenc pápa az egyház szerepére vonatkozóan azt nyilatkozta „Nem akarok olyan egyházat, amelyik középpont akar lenni, és úgy végzi, hogy belebonyolódik a rögeszmék és procedúrák szövevényébe.” (*Ferenc pápa buzdítása* 2013, 49.)

Ferenc pápa apostoli buzdításában számot vet a kor kihívásaival, így említi: a nem kirekesztő gazdaságot (53–54. o.), a pénz új bálványozását (55. o.), a pénzt, amely nem szolgál, hanem kormányoz (57–58. o.), az erőszakot gerjesztő egyenlőtleniséget (59–60. o.), néhány kulturális kihívás (75. o.). A realitásokkal való szembenézésről és a nevelés fontosságáról tanúskodik a következő tőle származó idézet

is: „Olyan információs társadalomban élünk, mely minden megkülönböztetés nélkül adatokkal halmoz el, mindenkit ugyanazon a szinten, s ennek eredményeként abban a pillanatban, amikor erkölcsi kérdések vetődnek fel, félelmetesen felszínessé tesz. Következésképpen olyan nevelésre van szükség, mely megtanít a kritikus gondolkodásra, és felkínálja az értékekben való érlelődés folyamatát” (*Ferenc pápa buzdítása*, 2013. 64. o.).

A katolikus pedagógiai koncepcióban sajátos értékekkel rendelkeznek azok a szentek, akik éppen a nevelő, tanító munkájukban mutatták fel a szentséghez vezető karizmát, ilyen Néri Szent Fülöp, Loyolai Szent Ignác, a szalézi Don Bosco vagy a piarista rendet alapító Kalazanci Szent József. A szentek konfliktusos életútjának tanulmányozása, egyfajta letisztult értékrendszer lenyomataként, példaképként, kövendő eszményként jelenhet meg a mindennapi életvezetésben eligazodást keresők számára.

A sokféle katolikus intézmények küldetésnyilatkozata, pedagógiai programja, házirendje, oktatási és hitéleti programjai honlapjukon hozzáférhetők, a katolikus folyóiratokban erről részletes elemzések olvashatók. Ezek pedagógiai szempontok szerinti elemzése további kutatások témája lehet.

A *református keresztyén nevelés* minden más egyházhoz hasonlóan támaszkodik a maga történelmi előzményeire, így a folytonosság jegyében 2015-ben a magyar református nevelés 485. tanéve kezdődött el. A református nevelés célja a hitükhöz, egyházukhoz és nemzetükhöz hű fiatalok nevelése. Pedagógiai vonatkozásban a református egyház iskolái a vonatkozó állami törvények és központi végrehajtási rendeletek belső értelmezése alapján fogalmazzák meg általános szabályokat. A református egyházat hagyományosan egyfajta határozottság jellemzi a törvények betartásában, különös tekintettel a nemzeti gondolat tudatos fenntartására és gondos ápolására. A keresztyén értékközpontú pedagógiai koncepció gyermekfejlődési sajátosságokra épülő elmélete egy monográfiában (*Szenczi, 2000*) és számos tanulmányban hozzáférhető, legújabban *A pedagógia XXI. századi reformjának szükségessége I. II.* címmel (*Szenczi, 2010, 2011*).

A református keresztyén nevelés arra törekszik, hogy intézményeiben a gyermekek egyfajta „többlet” jussanak: „Református többlet a pedagógusokban Isten által megjelenő keresztyén érték, hit és felekezeti elkötelezettség, amit megélhetnek a gyermekek között, ami elősegíti, hogy a gyermekek hívő keresztyén, értékekben gazdag felnőtté válhassanak” (*Ablonczyné, 2012. 27. o.*). A keresztyén nevelés modelljében szakmai és keresztyén pillér különböztethető meg, azzal a megjegyzéssel kiegészítve, hogy az eredményes működéshez a kettő hatékony összekapcsolására van szükség.

áldás – a gyermek keresztyén nevelése	
szakmai	keresztyén
gyakorlat	keresztyén nevelés
az ismeretek átültetésének készsége	hitből fakadó értékrend
helyi program ismerete	hit
pedagógiai érzék	bibliaismeret
szakmai ismeret	felekezeti elkötelezettség

1. táblázat. A keresztyén nevelés modellje (*Ablonczyné, 2012, 28.*)

A protestáns iskolák tanárainak és diákjainak identitástudatát részletezően vizsgálta és publikálta Kopp Erika (Kopp, 2005, 2007, 2014). Az identitás és a társadalmi beágyazottság komplex vizsgálata olvasható Pusztai Gabriella monográfiáiban (Pusztai, 2009, 2011). Egy újabb tanulmány a református iskolák tanárainak értékrendszerét vizsgálta (Bácskai, 2012. 2–12. o.). E szerint a tanári kar egysége legjobban a tanulás, fegyelmzés, köszönés, hangnem, tanári viselkedési normák és a tanuló-tanár kapcsolat szabályaiban mutatkozik meg. Eltérnek a vélemények a tanári kar tagjainak az iskolai életben kifejtett aktivitásáról és a diákok párkapcsolatairól való gondolkodásban. Általában jellemző, hogy a fiatal tanárok kritikusabbak a tanári kar egységének megítélésében. A tanárok kérdőíves felmérése alapján a legfontosabb nevelési elvek a következők: 1. a diák bővítse tudását az iskolában, 2. lelkiileg épüljön, 3. a diák tanuljon meg viselkedni és 4. tanuljon meg dolgozni. A tanárok szerint a legkevésbé fontos, hogy a diák érezze jól magát az intézmény falain belül. A tanárok által választható 30 nevelési értékből faktoranalízissel kiválasztva öt csoport volt elkülöníthető:

1. a jól alkalmazkodók,
2. az individualista személyiséget kibontakoztató,
3. a hagyományos protestáns értékek,
4. a munkaerőpiacon hasznosítható tulajdonságok,
5. és az általános keresztyén tulajdonságok csoportja.

A tanárok 58%-a az általános keresztyén tulajdonságokat választotta, amelynek meghatározó jegyei: megbízhatóság, őszinteség, felelősségérzet, mások tisztelete, önfegyelm, belső harmónia. A második klasztert a jól alkalmazkodók képviselték, az ő jellemzőik: jó magaviselet, szófogadó, rendezett külső, önuralom, udvariasság, engedelmesség. A szerző így értékeli a vizsgált iskolákat: „Összességében elmondható, hogy a református iskolák jó hangulatú, diákközpontú intézmények, ahol a magasan kvalifikált, optimális összetételű tanári kar és a vezetés jól együtt tud dolgozni. A gimnáziumok elsősorban egyetemes keresztyén és konzervatív értékeket képviselnek, s emellett jelen van a hagyományos református tehetség-felfedező és gondozó nevelői magatartás. Az iskola erőssége a közel egységes normarendszer és értékrendi háttér” (Bácskai, 2012. 11–12. o.).

Az *evangélikus egyház* a nevelés-oktatás területén saját történelmi hagyományait követi, következetesen ügyelve az egyházi és állami rendelkezések betartására. Egy német példa betekintést nyújt az óvodai valláspedagógia gyakorlatába, ennek legfőbb módszertani elvei a következők:

1. a gyermekek mindenkori adott élethelyzetének feldolgozása,
2. a gyermekek pozitív tapasztalatokhoz juttatása,
3. a Jézuséhoz hasonló viselkedés segítése, ösztönzése és
4. a kezdő lépések megtétele a spiritualitás felé (Wennemann-Göbbling, 2013).

Egy másik írásban a pápai Gyurácz Ferenc Evangélikus Általános Iskola mutatkozik be (Evangélikus Iskola, 2010. X. 1. 16. o.). E szerint az iskola egyházi jellegét az imádságok rendje, az áhítatok, a diák-istentiszteletek adják meg. Az evangélikus iskolák mindenkori sajátossága a nyitottság, ez jelen esetben úgy valósul meg, hogy csak a diákok 25%-a, azaz a kisebbség evangélikus. Az iskola küldetésnyilatkozata szerint nem a külsőségek, a falon elhelyezett jelképek a fontosak, hanem az, ahogy a pedagógusok a gyerekekkel beszélnek; ahogy a pedagógusok a gyerekekről beszélnek és ahogy a gyerekek egymással beszélnek. A közéletet keresve fontos az igények és a lehetőségek közötti helyes út megtalálása. Az iskolai nevelés célja minden gyermekben felismerni sajátos képességét és e szerint foglalkozni vele, így a tehetséggondozó és felzárkóztató foglalkozások, a sajátos nevelési igényű gyermekek rehabilitációja elsőbbséget élvez. Az iskola életében fontos többletet jelent az iskolalelkészek/ hitoktatók jelenléte, akik a

lelki vezetés egyedi igényeinek kielégítése mellett mentálhigiéniai funkciót is ellátnak. A pedagógiai szemlélet mindenkori központi célja: törekvés a teljes ember nevelésére.

Összefoglalva a keresztény pedagógia legfontosabb értékeiben az alábbi közös vonások mutatkoznak:

- A szeretetkapcsolat és kölcsönös tisztelet fontossága.
- A másik személy teljes el és befogadása.
- A feltétel nélküli adás, mint kiemelt érték.
- A közösséget építő és közösségben tevékenykedő személyek együttes munkájának fontossága.

A továbbiakban az eddigiek kiegészítéseként a hit-és erkölcsstan oktatásának bevezetésével előállt helyzet egy szegmensét – az alsófokú oktatást érintőket – vázolom.

Az erkölcsstan oktatásának körülményei

A hit- és erkölcsstan és az erkölcsstan tantárgy bevezetése sok tekintetben új helyzetet teremtett a magyar iskolákban. A Köznevelési Törvény 35. § (1) szövege a következő: „Az állami általános iskolában az erkölcsstan óra, vagy az ehelyett választható, az egyházi jogi személy által szervezett hit- és erkölcsstan óra a kötelező tanórai foglalkozások része...” (2011. évi CXCV. tv., 2011) A két tantárgy tehát ugyanazon órakeretben, egymás alternatívájaként jelent meg. A választhatóság azt jelenti, hogy a szülők dönthetik el, hogy gyermekeik az adott órakeretben egyházi jogi személy által szervezett hit- és erkölcsstan órára járjanak, vagy világi tanár által tanított erkölcsstanórára. A gyakorlatban ez egy első osztályban például a következő helyzet kialakulásával jár: az osztály létszáma 27 fő, ebből 13 fő erkölcsstanra 4 fő református hittanra, 1 fő evangélikus hittanra 9 fő katolikus hittanra jár. „Az elnevezés minden esetben hit-és erkölcsstan a bizonyítványban, így nem lehet, és nem is kell tudni, ki milyen felekezethez járt. A két tárgy előkészítés nélküli gyors bevezetése nagyon kedvezőtlen politikai-ideológiai erőteret és meglehetősen szerencsétlen iskolai társbérletet eredményezett. Nem történt meg a két tárgy céljainak, tartalmainak és követelményeinek egyeztetése, lényegében nincs kapcsolat a két tárgy fejlesztői és tanárai között” (Alexandrov, 2015. 57. o.). A hit- és erkölcsstan tantárgy egy embertanba foglalt erkölcsstan, vagyis a leíró és a normatív embertudományoknak egy olyan kombinációja, amelynek segítségével – Kamarás István szerint – többféle csapdát is el lehetett kerülni: a pszichologizálás és a szociologizálás, valamint a moralizálás csapdáját. Ebben a multidiszciplináris modellben az ember és társadalom működése nem marad leíró és pragmatikus szinten, hanem erkölcsi és filozófiai nézőpontból reflektál, méghozzá egy nem semleges, de nem is irányzatos, hanem egy nagyon sok mindenki számára elfogadható konszenzus-etika alapján (Kamarás, 2015).

A hit-és erkölcsstan oktatásában az utánpótlásnak, a magatartás stabilizálása érdekében a szoktatásnak, a példamutatásnak és követésnek, a meggyőzésnek, az erkölcsi dilemmák megoldási lehetőségeinek kutatása, a Biblia és más etikai rendszerek valamint az életszerű tapasztalatok feldolgozása jut szerephez.

Az OFI Pedagógiai Műhelye több kiadványban és honlapon is hozzáférhetővé tette e tárgyban végzett fejlesztő munkájának eredményeit. Ennek egyik felismerése a tanárral szembeni követelmények megváltozása, e szerint „ennél a tantárgynál előáll még az a szokatlan helyzet, hogy a tanár tudása – bár több tapasztalata miatt valószínűleg összetettebb, kiérleltebb, mint a gyerekéé – más jellegű, mint a gyermeké, hiszen erkölcsi tudásunkat mindnyájan elsősorban saját élethelyzeteinkre alkalmazzuk. Ezért a pedagógus mint tapasztalt gyermekvezető jelenhet meg a csoportban, nem

pedig a helyes tudás hordozójaként” (Alexandrov, 2015. 60. o.). Az OFI Pedagógiai Műhelyének munkatársai metodikai ajánlással élnek az oktatás könnyítése érdekében. Ennek részei a gyűjtemények. Ilyen a versek speciális alkalmazása, ennek a célja más, mint irodalomórán, vagyis nem a vers minél jobb megértése a cél, hanem a szabad asszociációk serkentése. A játékgyűjtemény az oldottabb formájú ismeretszerzést és a csoportkohézió erősítését segíti. A gyűjtemény harmadik része a képgyűjtemény, amely talán a leghasznosabb a pedagógusok számára. Módszertani szempontból a kép lehet illusztráció vagy egy konkrét feladat kiindulási eleme. A képgyűjteményben az anyag témák szerinti kategóriákba van rendezve, így például életkorok, konfliktusok, emberek, környezet témák kidolgozására kerülhet sor. A negyedik gyűjteményes lista pedig az interneten található rövid videókat, reklámspotokat sorol fel. A pedagógusok tervezési munkáját segítik az óratervek. A 3–4., 5–6. és 7–8. évfolyamok számára kifejlesztett audiovizuális segédanyagok egyenként öt-öt tematikus egységből állnak. Ezek a kerettanterv témahálóját követik, s mindegyik középpontjában egy-egy történet áll. Alkalmazható még a történetek, példázatok segítségével való tanulás. Ezzel összhangban áll az a gyermekfilozófiai megközelítés, amely szerint az erkölcsi kérdésekről folytatott beszélgetések termékenyebbek lesznek, ha történetekkel indítjuk őket, mivel azok a világot élvezetes módon értelmezik és eseménysorba ágyazott, élményszerű tudást nyújtanak. A példázatok olyan változatos interpretációkat kelthetnek, melyek segítségével párbeszéd jöhet létre a diákok között. Az értékekről való beszélgetésnek – a történetek mellett – kiemelten fontos eleme még a dilemmák, az aktuális kérdések felvetése, valamint az ezekre adott válaszok összehasonlítása, esetleg ütköztetése. A dilemmák erkölcsi döntéshelyzeteket exponálnak, állásfoglalásra készítetve a gyerekeket, a nyitott kérdéseknek pedig a problémafelvetéskor éppúgy szerepe lehet, mint a szövegek feldolgozásakor, vagy a saját vélemény kialakításakor és megfogalmazásakor. Az együttműködő kommunikáció módszereinek iskolai alkalmazása lehetőséget kínál egy másféle gondolkodásmód megjelenítésére. A „helyreállító igazságszolgáltatás” technikáját alkalmazva a hangsúly az áldozat szükségleteinek kielégítésére és a tettes felelősségvállalására helyeződik, amit célszerű modellhelyzetben gyakoroltatni. Ezt hatékonyan segítheti a drámapedagógiai módszerek alkalmazása.

Az erkölcsstan oktatása során eddig a következő jellegzetességekre és általános tapasztalatok tárultak fel:

- A tankönyvi ellátottság még nem teljes – igaz, a Mozaik és a Dinasztia Kiadónak is vannak kiadványai, de ezek inkább tanári kézikönyvnek tekinthetők
 - A tanárok igen, de a tanítók mindeddig nem kaptak semmiféle felkészítést az erkölcsstan oktatásához. A tanárok 60 órás tanfolyamon vehettek részt.
 - Sok tanító erkölcsstan órán korrepetál, olvasást gyakorolnak vagy éppen osztályfőnöki ügyeket intéznek.
 - Beszélgetés óra nincs, az erkölcsstan óra részben pótolja ezt a hiányt.
- A hit- és erkölcsstan oktatásának eddigi tapasztalatai a következők:
- A Biblia értelmezéséből következően a holisztikus emberfelfogás érvényesítése során és ennek részeként az adott személy élethelyzetének teljességéből kiindulva törekszenek a személyiséget stabilizáló jellemfejlesztésre, azaz hitre nevelésre, és ezt tekintik a nevelési folyamat kiemelt feladatának.
 - Minden vallás saját – évszázadok alatt kicsiszolt, de egymástól eltérő – terminológiáját használja.
 - Az oktatást színesíti az egy valláson belül megjelenő sokszínűség, ilyen hatások a szerzetesrendek pedagógiájában mutatkozó azonosságok és eltérések, vagy a protestantizmusban a puritanizmustól a pietizmusig terjedő eltérések akceptálása.

- Minden történeti egyházban fontos az írott és a szokásban rögzült formák integritása, a helyi hagyományok ápolásának kiemelt szerepe.
- A széles alapokon nyugvó általános műveltség átszarmaztatásának módszertana és kialakult gyakorlata a valláspedagógia legfontosabb része.

Felhasznált irodalom

- Ablonczyné Vándor Margit (2012): A református többlet az óvodai gyakorlatban. In: *Magyar Református Nevelés*, **13.** 3. sz., 26–32.
- Alexandrov Andrea, Fenyődi Andrea és Jakab György (2015): Az erkölcsstan tantárgy útkeresése. *Iskolakultúra*, **9.** 25. sz., 56–74.
- Bácskai Katinka (2012): Református iskolák tanárai. *Református Nevelés*, **13.** 3. sz., 2–12.
- XVI. Benedek pápa (2010): Egyházi tanítás. A katolikus nevelés lényege napjainkban. *Katolikus Pedagógia*, **1.** 1.sz., 10–16.
- Diamond, J. (2013): *A világ tegnapig. Mit tanulhatunk a régi társadalmaktól?* Typotex, Budapest.
- Ferenc pápa (2013): Az evangélium öröme kezdetű apostoli buzdítása a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, az istennek szentelt személyeknek és a világi híveknek az evangélium hirdetéséről a mai világban 2013. november 24 <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=451> Letöltve 2015. december 7.
- Gyurácz Ferenc (2010): Evangélikus Általános Iskola Pápa. *Evangélikus Iskola*, **10.** 1. sz., 14–23.
- Johnson, P. (2014): *Szókratész. Egy időszerű ember.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kamarás István (2015): *Embertan-erkölcsstan sztori.* Pro Pannonia, Pécs.
- Kant, I. (1997): *A fakultások vitája három szakaszban (1794–98)* In: Kant, I. Történelemfilozófiai írások. Ictus Kiadó, Budapest.
- Kopp Erika (2005): Református középiskolák identitása a tanárok és diákok véleménye tükrében. *Educatio*, **14.** 3. sz., 554–571.
- Kopp Erika (2007): *Református középiskolások identitása.* Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- Kopp Erika (2014): Egyházi iskolák tanulói összetételének vizsgálata. In Puztai Gabriella és Lukács Ágnes (szerk.): *Közösségteremtők.* Debrecen: Debrecen University Press, 197–225.
- Luckmann, Th. (1991): *Die unsichtbare Religion.* Suhrkamp Verlag, Berlin, Frankfurt am Main.
- Marczell Mihály (1935): *A nevelés művészete.* Élet és Irod. Rt. Kiadása, Budapest, http://mtdaportal.extra.hu/books/marczell_mihaly_7_a_neveles_muveszete.pdf Letöltve: 2015. december 7.
- Nagy József (2010): *Új pedagógiai kultúra.* Mozaik Kiadó, Szeged.
- Puztai Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Puztai Gabriella (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezéig.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Szenczi Árpád (2000): *Neveléstani alapkérdések.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Szenczi Árpád (2010): A pedagógia XXI. századi reformjának szükségessége I. *Magyar Református Nevelés*, **11.** 4. sz., 30–39.
- Szenczi Árpád (2011): A pedagógia XXI. századi reformjának szükségessége II. *Magyar Református Nevelés*, **12.** 1. sz., 64–84.
- Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Tóth János (2015): Szekularizáció és szociológia: mit tölthetünk a régi tömlőbe? *Magyar Tudomány*, **176.** 3. sz., 347–355.
- Wennemann-Gößling, Patricia (2015). Religionspädagogik: Was ist das?. In: Martin R. Textor (Hrsg.): *Das KitaHandbuch.* <http://www.kindergartenpaedagogik.de/669.html>

Internetes források

www.ofi.hu/erkolcstan